

UTÓSZÓ

Az eltűnt idő nyomában jár Krúdy elbeszéléseinek; regényeinek olvasója. Két értelemben is igaz ez. Ami mindenekelőtt szembetűnő: számunkra ismeretlen, már idegen Krúdy hőseinek világa, legjeljebb olvasmányainkban találkoztunk itt-ott vele, de sehol a magyar irodalomban olyan teljességgel, mint éppen ezekben az írásokban, melyeknek tengeréből egy kötetre valót gyűjtött most össze a kiadó. S hogy a 'másik értelem megvilágításával se maradjunk sokáig adósak: a századelő egyik legjelentősebb magyar prózaírójának műveiben mindegyre eltűnik szemünk előtt az idő — a történetek, a hősök életének időbeni egymásutánja —, múlt és jelen, élet és halál, élet és álom játszik bújócskát egymással, s mindezt azért, hogy a „játék” végén teljesebben, igazabbul álljon előttünk az az időben jól körülhatárolható világ, amely Krúdy írásainak furcsa hőseit kitermelte.

Melyik ez a világ?

Krúdy általában nem rajzol éles társadalmi hátteret, ami például Móricz Zsigmond majd minden művéből olyan határozottan kitetszik. Adatszerűen többnyire csak egy-egy név (írók, költők, politiku-

sok neve) jelzi a kort. Sőt még olyankor is, amikor politikai állásfoglalását fejtí ki, formailag ebbe is „az élet — álmom” motívumot szövi bele. 1919 tavaszán írta: „Nagyokat álmódott ez a föld az elmúlt télen, de még többet álmódottak azok, akik ezeket a mezőket lakják. Olyan álmot bontogattak itt a magyarok a közelgő tavaszról, amely álmok minden eddigi álmot felülmúltak, amelyeket a nép a tavaszról valaha álmódott... Tavaszodik. Az álmok beteljesülnek. Soha ilyent nem mutatott még az egyiptomi nagy álmoskönyv.”

Ne keressünk hát Krúdy elbeszéléseiből kiragadható, élesen társadalombíráló idézeteket, fölösleges fáradság lenne. Az írás egészét próbáljuk megérteni, hangulatilag átérezni, felfogni. Ha ezt tesszük, egyszerűen a századforduló pusztuló nemesi-polgári társadalmában találjuk magunkat, s már nem csodálkozunk a novellahősök furcsaságain, különös életformáján, álmovilágán; mi mást tehettek volna Krúdy száználmas vagy nevetséges, vagy egyszerűen sivár hősei, amikor egyre inkább kicsúszott lábuk alól a talaj? De az sem elég, ha ezeket az elbeszéléseket külön-külön, mint egymástól függetleneket akarjuk megérteni, érzékelni. Az író azzal hívja fel erre figyelmünket, hogy a motívumokat állandóan egymásba játszatja, hősei (főképpen Szindbád) novelláról novellára járnak, sőt a regényekben is visszalatogatnak: a legendás hírű Alvinczi Eduárd reménykeltő vörös postakocsiján. Kosztolányi már 1910-ben ezt úgy fogalmazta meg, hogy Krúdy „egy folyton megújuló és folytatódó regényt ír. Az egyes könyvei csak részei ennek, és kis töredék minden írásuk, amely belétorkollik abba az egységes és

egész álmovilágba, amelyből szükségszerűen, végzetesen, majdnem öntudatlanul szakadt ki."

Ha mármost részeire bontjuk ezt az egységes és egész álmovilágot, a cselekmények, színhelyek, hősök eléggé szűk skáláját találjuk. Szerelmi kalandok, amelyek azonban gyakran a sóvárgásnál megakadnak, hajnalba nyúló ivások és kártyacsaták, párbajok, kilátástalanságba fúló remények a hamis váltók értékesítésére, sikertelen színésznők, pénztelen újságírók romantikus-reális történetei. Ennek megfelelően a színhely: fővárosi kocsmák, vidéki fogadók, budai polgárházak füledt szobái, temető (reménykedő és reménytelen szerelmesek sétahelye). Főképpen és mindenekelőtt azonban a Tabán, Budának azóta eltűnt, illetve átalakult negyede, amelyet Krúdy írásai őriztek meg. Például ilyen nagyszerű tírúdáiban, a történeteket hangulatilag előkészítő jelzők, metaforák áradatában: „Mállott róka-gallérok, kísértetiesen elrongyosodott köpönyegeg, madár-ijesztő vékony lábszárhoz idomult nadrágok, fakult, csurgó, régi zsuptető ereszéhez hasonló bajuszok, lelkiismeretfurdalásos, ritkull szakállak, pókhálósan pislogó szemek, őszi széllel és köddel csimbókozott üstökök, gombja veszett mellények, hervadt falevélként összezsugorodott nyakkendők és ércetlenül kongó pincehangok hazája, molyette Tabán!"; „Torokon akadt sóhajtáshoz hasonló kéményfüstök, földalatti, tetszhalotthoz hasonló nyögések, a varrógép pergésébe fulladt zokogások, holdvilágnál született csalékony és a nappal világosságánál hirtelen megöregedett s tehetetlen álmok, nevüket is elfelejtett bánatok, céltalan csavargások és még céltalanabb üldögelések hazája, Tabán!" Ebben a környezetben

nem teremnek nagyszerű, példamutató emberek, sőt még a magánéletükben sem képesek egy bátor, elhatározó lépésre. Rezeda Kázmér gyámoltalansága egy töről fakadt a tabáni íródeáknak, a szerelmeslevelek hivatásos írójának, Kukónak furcsa figurájával. De még Csinosi, a „félelmetes“ pesti nőrabló is lelepleződik: „Álmodozó, vecsernye-harang szavú háztetők füstjében ásító délután kellett ahhoz, hogy a regényhős a pesti hölgyek álmaiban felvegye szédítő alakját.“ S a „békés polgár“ életének, eseménytelenségénél nem hősiőbb a nagy nemesi megmozdulás sem; szellemes, gúnyos rajzot kapunk róla. Az ágyúgolyóban, és ebben a beállításban úgy érezzük, nem különb az inszurrekció a Dorottya-ból oly jól ismert farsangi felvonulásnál.

Hogyha már Csokonait említettük, nem mehetünk el szó nélkül a Tempefői-motivum meg-megisméltendő jelentkezése mellett. A közbeeső évszázad alatt a helyzet némigen változott, legfeljebb a szereplők cserélődtek, s a szerző éppúgy levonhatná a tanulságot: „Az is bolond, aki poéta lesz Magyarországon.“ Mert hiszen az ezredes tepertővásárlásának villanásnyi jelenetéből (Utolsó szivar az Arabs Szürkénél) más tanulság nem adódhat:

„— Adjon tehát húsz krajcár árút — jelelte morgván az ezredes, aki nem szerette maga körül az okoskodásokat. A hentesné verseskönyvet vett elő, amelyből kiszakított néhány lapot, hogy staneclit formáljon belőlük. Az ezredesnek eszébe jutott az ő újságírója. Azt mondják, hogy az is verseket ír.

— Miféle versek ezek? — kérdezte, mintha álruhájában álfoglakozású embernek akarna feltűnni itt a hentesné előtt.

— Járt ide egy császárszakállas öregúr, aki vereskönyveket hordott nekem. Ismeri talán. Vajdának hívták... Vajda Jánosnak.

— Ismerem — felelt elpirulva az ezredes, most nem mondott igazat. De csak nem állhat sokáig diskurzusban egy Üllői úti hentesnével.“

Persze, nemcsak ilyen anekdotikus villanásokra hivatkozhatunk. Maga a történet, amelyet Krúdy párhuzamosan dolgozott fel két kitűnő elbeszélésében (az idézett *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* és *A hírlapíró és a halál* címűben) — s amelynek mását ő maga is megélté —, már nem anekdota, hanem határozott társadalombírálat. Önmagában is nagyszerű írói ötlet a magabizó ezredest a párbaj előtt végigvezetni azokon a helyeken, ahol föltehetőleg a hírlapíró életének utolsó óráit tölti. De még élesebbé válik a kontraszt, ha e novella mellé állítjuk a másikat, melyben a hírlapíró valóban búcsúzik az élettől, miután lapjában sértő cikket írt a Kaszinóról, s ezért vállalnia kell a párbajt. Az író anyagi-erkölcsi kiszolgáltatottságáról kevesen vallottak olyan művészi formában, mint Krúdy Gyula.

Mindehhez csupán a *Valakit elvisz az ördög* című kisregény határozott és egy egész osztályra általánosító társadalomkritikáját hozzávéve, máris elegendő érvet sorakoztattunk fel Krúdy életművének időhöz és helyhez kötöttségére, eszmei értékeire vonatkozóan. Mégis igaz az, hogy ezek a regények, elbeszélések elsősorban hangulatukkal fejezik ki a századforduló Magyarországnak dekadenciáját. „A haldokló polgári és patriarkális élet misztériumát és ceremóniáját siratja. Ta-

lán innen a gyógyíthatatlan melankóliája, az ősz színei“ — mondja Kosztolányi Krúdyról. Ezt a jellemzést azonban csak úgy fogadhatjuk el ma is igaznak, ha az írásokon mindegyre átütő nosztalgia mellett kellőképpen hangsúlyozzuk az iróniának juttatott szerepet is. Krúdy ugyanis nemcsak szánalommal rajzolja hőseit, hanem ugyanakkor mosolyog is rajtuk, s ezt a mosolyt — olykor gúnyos fintort — nem is igyekszik elrejtteni. A mélyebb elemzés nyilván ebben is fokozatokat tudna kimutatni, melyek a csúfolódó kedvtől (A tetszhalott) a szatirikus hangvételig (Az ágyúgolyó, Pesti nőrabló) vezetnek.

A nosztalgia és gúny együttes jelentkezése mellett — ebben nagy elődével, Mikszáthtal, sőt részben olyan kortársakkal is osztozott, mint Móricz Zsigmond — Krúdy írásművészetének legfőbb sajátossága a már említett „az élet — álom“ motívum. Mondottuk, hősei előtt nincs jövő, álmovilágban élnek — s ez a múlt felidézését jelenti. Annál is inkább így van ez, mert ezek a figurák nemcsak társadalmi kategóriájukat tekintve, hanem egyedileg is pusztulásra vannak ítélve. Ilona, a kiöregedett táncosnő vagy Bánatiné már csak álmaiban él igazán, sorra álmodnak egykori kedveseikkel. Ventusz Vénusz is szeretné megállítani az idő múlását — hasztalanul; Krúdy életművének maradandó lapjai közé tartozik annak ábrázolása, hogyan kopik ki ez a nő az életből, az időből, míg eljut a végső állomásig: a madáríjesztő szeretője lesz. Az Ungi berkekben Mátyás úr sem mondhat nemet az esti látogatónak. Pisztohi, Szindbád viszont győz az időn, visszatér a halálból — hogy újabb kalandjaik éppoly kiábrán-

ditóak legyenek, a pusztulás hangulatát keltsék, mint az azelőttiek. „Az élet — álm” kétségtelenül játék is az idővel, de éppen Pisztohi, Szindbád kalandjai mutatják, hogy nem öncélú játék. Végző soron egy világ halálraitéltségét fejezi ki, éppen úgy, ahogy a tárgyak is melankóliát, mérges gőzöket, halálhangulatot lehelnek magukból. A bútorok, használati tárgyak végigkísérik gazdáikat az élet minden eseményén, maguk is életrekelnek. „Az ismerős sárga ház úgy szundikált e tájon, mint az agglegény háza, ahol majd minden megijjodik, felfordul a csend, kísérteties táncra kelnek nyugalmazott bútorok, az óramutatók visszafelé kezdenek forogni, megszokott nagy pecsétek elmennek vándorolni a ruhákról, mint a rossz gyermekek, ügetni kezdenek a lomha papucskok, vén dohányoszták, légycsapók és a mocskos zöld függönyök, az agglegény barátai, amint asszony költözik a házhoz.”

De tanúi vagyunk a megszemélyesítéssel ellentétes művészi eljárásnak is: Krúdy emberi hangulatokat, lélekállapotokat megtárggyiasít, így állítva meg, rögzítve elillanó pillanatotkat, leheletfinom árnyalatokat. Talán *A vadmacska*, *A betyár álma* a legnyilvánvalóbb példák, idézhetnénk azonban az *Őszi versenyekből* Ben, az elcsapott zsoké szállodai jelenetét vagy más elbeszélések egy-egy aprónak tűnő mozzanatát is.

Krúdy egyike azoknak az íróknak, akik a részleteknek döntő fontosságot tulajdonítanak, s ez stílusára meghatározó módon rányomja bélyegét. Jellemzően korfestő stílus az övé — bármiről is írjon, érezzük ezt. A ma már többnyire csak az idegen szavak szótárában fellelhető szavak (mint: handlé,

kucséber, markőr, hanzli, pasasér), kiveszett nyelvtani alakok (mond a mondta helyett, vivand) egy elmúlt kor, egy letűnt életforma tükrözői. És a hangulati hitelnek rendeli alá Krúdy írásainak szerkezetét is. A Kleofásné kaka sán szemlélhetjük legjobban ezt a szerkesztési koncepciót, amely nem az ökonomikus összefogást tekinti eszménynek, hanem a hangulati jellemzést szolgáló részletezést. De a történet többszörös áttétele valóban nem marad kihasználatlan, a jellemek és a kor gazdagabban bontakozik ki az olvasó előtt — igaz viszont, hogy próbára teszi a befogadó türelmét, nagyobb koncentrációt igényel.

Az inkább a móríci írásművészetben nevelkedett ízlés számára kezdetben idegen Krúdy művészete. Nem szabad azonban így közeledni írásaihoz. „Egy másik, gyökeresen eltérő művészi ábrázolásból kivont képlet rávetítésével sohasem fogjuk művészetének igazságát, értékeit és korlátait megérteni” — írja Szauder József Krúdy három kisregényének bevezetőjében. Márpedig megéri a munkát, fáradságot, hogy otthonosan tudjuk érezni magunkat ebben az írásművészetben is. Mert ha Krúdy nem is tudott távlatokat nyitni, mint például Móricz, ha társadalombírálata is inkább érzelmi-hangulati jellegű, finom hangulatrajzaival, sajátos időérzékelésével, valóság és fantasztikum összehangolásával olyan új művészi területeket hódított meg a magyar próza számára, amelyek a szocialista realista irodalom fejlődése szempontjából is föltétlenül nagy jelentőségűek.

KÁNTOR LAJOS